

ДЕСЯТЕ КВІТНЯ
громадська організація

THE TENTH OF APRIL
civic organization

ЖЕРТВИ ДОМАШНЬОГО ТА ГЕНДЕРНОГО НАСИЛЬСТВА: ЯК ЗАХИЩАЄ ЇХ НОВЕ ЗАКОНОДАВСТВО

*Михайло Сорочишин
правовий аналітик, «Десяте квітня»*

Питання захисту біженців та шукачів притулку постійно знаходиться у центрі уваги світового співтовариства. Особи, позбавлені захисту своєї країни, знаходяться у найбільш вразливому стані та потребують особливого турботи як з боку світової спільноти, так і з боку країн, що надають притулок.

Домашнє та гендерне насильство є однією із багатьох проблем, з якою доводиться стикатися біженцям та шукачам притулку. Дана категорія осіб є особливо вразливою до вказаних видів насильства. Пережитий стрес у зв'язку із залишенням країни походження, виснажливий переїзд до нової країни, культурні та релігійні відмінності роблять біженців та шукачів притулку особливо вразливими до проблем домашнього та гендерного насильства. Крім того, проблему домашнього та гендерного насильства щодо біженців та шукачів притулку ускладнює необізнаність щодо правових засобів захисту від даного виду насильства, а також не усвідомлення протиправності такого насильства у випадках, коли воно відбувається у зв'язку із звичаями, релігійними переконаннями, традиціями. Замовчування випадків домашнього та гендерного насильства робить його таким, що вкрай важко попередити або ж прискікти.

Проблемі захисту прав біженців та шукачів притулку від домашнього та гендерного насильства приділена значна увага на міжнародному рівні. Агентством ООН у справах біженців (УВКБ ООН) було розроблено стратегії запобігання домашньому та гендерному насильству та програми підготовки спеціалістів із запобіганням даних видів насильства. Вагомим міжнародним правовим інструментом у даній сфері є Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) 2011 року, яка передбачає ряд обов'язків країн-учасниць Конвенції щодо захисту біженців та шукачів притулку від домашнього та гендерного насильства.

В Україні з 2013 року велась законотворча робота з приводу реформування законодавства щодо викорінення гендерного насильства та насильства у сім'ї. Необхідність вдосконалення правового регулювання у даній сфері була обумовлена

неузгодженістю положень законодавчих актів та обмеженістю сфери їх застосування. Крім того, законодавство України у сфері протидії домашньому та гендерному насильству значно застаріло та не відповідає вимогам міжнародних правових стандартів у даній площині.

У грудні 2017 року Верховною Радою України було прийнято закони, які спрямовані на реформування вітчизняної системи запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статті. Оновлене законодавство має створити підґрунтя для ратифікації Україною міжнародних стандартів запобігання та протидії гендерному насильству та насильству в сім'ї, поліпшити рівень захищеності жертв домашнього та гендерного насильства, посилити відповідальність кривдників.

Законодавство України та міжнародні нормативно-правові акти про протидію домашньому та гендерному насильству

Система законодавства щодо правого регулювання запобігання та протидії домашньому насильству включає Конституцію України, закони України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», «Про охорону дитинства», а також Цивільний кодекс України, Сімейний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України та інші законодавчі акти.

Міжнародно-правове регулювання протидії домашньому та гендерному насильству здійснюється Загальною декларацією прав людини, Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права, Конвенцією ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Конвенцією ООН про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбу, Конвенцією ООН про права дитини, Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, Європейською конвенцією про здійснення прав дітей та іншими актами.

Серед міжнародних нормативно-правових актів у сфері протидії домашньому та гендерному насильству, які не були ратифіковані Україною, варто виділити вищевказану Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська Конвенція.)

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) 2011 року визначає ряд обов'язки країн-учасниць Конвенції щодо захисту біженців та шукачів притулку від домашнього та гендерного насильства та встановлює ряд гарантій для даної категорії осіб. Стаття 60 Конвенції покладає на учасників даного Договору обов'язок вжиття заходів для забезпечення того, щоб насильство стосовно жінок за гендерною ознакою могло бути визнано в якості форми переслідування в розумінні статті 1 А (2) Конвенції про статус біженців 1951 року та як форма тяжкої шкоди, що є підставою для додаткового (субсидіарного) захисту.

Стаття 60 Стамбульської конвенції також передбачає обов'язок Сторін вживати необхідних законодавчих або інших заходів для розробки з урахуванням гендерного фактору процедур прийому та служб підтримки для шукачів притулку, а також гендерних керівних принципів і процедур надання притулку з урахуванням гендерного фактору, у тому числі визначення статусу біженця та заяв про міжнародний захист.

Крім того, статтею 61 Стамбульської конвенції встановлена важлива гарантія невисилання жертв домашнього насильства до країн їх походження.

Прийняття у грудні 2017 року нового законодавства, зокрема, Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», було спрямовано, серед іншого, і на приведення вітчизняного законодавства у стан, що зумовив би можливість ратифікації зазначеної Конвенції.

Система міжнародно-правового регулювання у сфері протидії домашньому та гендерному насильству включає значну кількість актів «м'якого права», які слугують основою для вдосконалення національних правових систем у питаннях протидії гендерному насильству, є орієнтирами для практичного застосування положень міжнародно-правових актів, які стали обов'язковими для країн у зв'язку з їх ратифікацією. До таких актів можливо віднести Декларацію ООН про викорінювання насилля щодо жінок та Модельне законодавство ООН про насильство в сім'ї.

Мета оновлення законодавства про запобігання та протидію домашньому та гендерному насильству

Сьомого грудня 2017 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» №2229–VIII. Днем раніше Верховною Радою України було ухвалено Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» №2227–VIII.

Зазначені закони спрямовані на запровадження комплексного підходу до запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі, розширення переліку засобів та інструментів протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі, а також створення законодавчого підґрунтя для ратифікації Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами.

З моменту набрання чинності Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» втратив чинність Закон України «Про попередження насильства в сім'ї».

Жертви домашнього насильства

Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» оновлено термінологічний апарат законодавства у даній сфері.

Поняття домашнього насильства визначено як діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь. Термін «домашнє насильство» замінив поняття «насильство в сім'ї», який використовувався у скасованому Законі України «Про попередження насильства в сім'ї».

Визначення погроз вчинення діянь в якості одного із видів домашнього насильства виглядає не зовсім виправданим з огляду на те, що психологічне насильство включає в себе погрози і залякування.

Статтю 1 Закону визначається, що особою, яка постраждала від домашнього насильства (постраждалою особою) визнається особа, яка зазнала домашнього насильства у будь-якій формі. Прогресивним положення Закону є те, що дитиною, яка постраждала від домашнього насильства (постраждалою дитиною) є не тільки особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі, а й яка стала свідком (очевидцем) такого домашнього насильства. Крім того, Законом окремо визначаються права постраждалої дитини, робиться наголос на тому, що реалізація таких прав має відповідати найкращим інтересам дитини, її віку, статі, стану здоров'я, інтелектуального та фізичного розвитку.

Вищевказане положення Закону узгоджується з приписами Стамбульської конвенції, у преамбулі якої визнається, що діти є жертвами домашнього насильства, у тому числі як свідки насильства в лоні сім'ї. Стаття 26 Конвенції передбачає для держав-учасниць зобов'язання щодо надання допомоги дітями-свідкам насильства в сім'ї. Сам же термін «діти-свідки» стосується не лише тих дітей, які були присутні під час насильства і стали активними свідками того, що відбувалося, але й тих, хто чув зойки та інший шум зі своєї схованки, або тих, хто став заручником довгострокових наслідків подібного насильства.

Законом визначено перелік прав осіб, які постраждали від домашнього насильства, а також встановлює види допомоги та захисту, які надають таким особам. Під час надання допомоги та захисту постраждалим особам враховуються вік, стан здоров'я, стать, релігійні переконання, етнічне походження, спеціальні потреби таких осіб. Допомога постраждалим особам надається за місцем звернення та не залежить від звернення до правоохоронних органів чи суду, від їх участі у кримінальному або цивільному провадженні.

Суб'єкти, що здійснюють заходи щодо запобігання та протидії домашньому насильству

Значна частина положень Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» стосується визначення повноважень суб'єктів, що здійснюють запобігання та протидію домашньому насильству. Відповідно до ст. 6 Закону, суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, є:

— спеціально уповноважені органи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, до яких віднесено Міністерство соціальної політики, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування.

— інші органи та установи, на які покладаються функції із здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. До таких Законом віднесено служби у справах дітей; уповноважені підрозділи органів Національної поліції України; органи управління освітою, навчальні заклади, установи та організації системи освіти; органи охорони здоров'я, установи та заклади охорони здоров'я; центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги; суди; прокуратура; уповноважені органи з питань пробації.

— служби підтримки постраждалих осіб, які поділяються на загальні (центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; притулки для дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка); центри соціально-психологічної допомоги; територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг); інші заклади, установи та організації, які надають соціальні послуги постраждалим особам) і та спеціальні (притулки для постраждалих осіб, центри медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб, кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, мобільні бригади соціально-психологічної допомоги постраждалим особам та особам, які постраждали від насильства за ознакою статі, а також заклади та установи, призначені виключно для постраждалих осіб та осіб, які постраждали від насильства за ознакою статі).

— громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах.

Законом детально визначені повноваження вказаних суб'єктів із питань запобігання та протидії домашньому насильству. Принциповою новелою нового Закону стало визначення механізму взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Заходи щодо такої взаємодії включають в себе взаємне інформування, реагування на випадки домашнього насильства відповідно до компетенції та з урахуванням оцінки ризиків, що загрожують постраждалій особі; узгодження заходів реагування; розроблення та виконання програм для кривдників та програм із запобігання та протидії домашньому насильству; моніторинг дотримання вимог законодавства та ін.

Законом також передбачається створення єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі, який буде представляти собою автоматизовану інформаційно-телекомунікаційну систему, призначену акумулювання даних про випадки домашнього насильства та насильства за ознакою статі.

Протидія домашньому насильству

Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» розширено, порівняно із раніше діючим законодавством, систему заходів щодо протидії домашньому насильству. До спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству віднесено:

- терміновий заборонний припис стосовно кривдника;
- обмежувальний припис стосовно кривдника;
- взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи;
- направлення кривдника на проходження програми для кривдників.

Вбачається, що найбільш оперативними та дієвими заходами щодо протидії домашньому насильству стануть терміновий заборонний припис та обмежувальний припис стосовно кривдника. Інші два заходи спрямовані як на протидію насильницьким діям, так і на перевиховання та виправлення кривдника.

Терміновий заборонний припис є найбільш оперативним засобом протидії домашньому насильству, який вноситься кривднику уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України у разі існування безпосередньої загрози життю чи здоров'ю постраждалої особи з метою негайного припинення домашнього насильства, недопущення його продовження чи повторного вчинення. Терміновий заборонний припис може містити такі заходи як:

- зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи;
- заборона на вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи;
- заборона в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою.

Терміновий заборонний припис вноситься строком до 10 діб за заявою постраждалої особи, а також за власною ініціативою працівником уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України за результатами оцінки ризиків. Терміновий заборонний припис вручається кривднику, а його копія — постраждалій особі або її представнику.

Обмежувальний припис стосовно кривдника є встановленим у судовому порядку захід тимчасового обмеження прав чи покладення обов'язків на особу, яка вчинила домашнє насильство, спрямований на забезпечення безпеки постраждалої особи. Обмежувальний припис може передбачати один чи декілька таких заходів тимчасового обмеження прав кривдника або покладення на нього обов'язків:

- заборона перебувати в місці спільного проживання (перебування) з постраждалою особою;
- усунення перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю постраждалої особи;
- обмеження спілкування з постраждалою дитиною;
- заборона наближатися на визначену відстань до місця проживання (перебування), навчання, роботи, інших місць частого відвідування постраждалою особою;
- заборона особисто і через третіх осіб розшукувати постраждалу особу, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому кривднику, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею;
- заборона вести листування, телефонні переговори з постраждалою особою або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб.

Перелік заходів, які можуть застосовуватись в рамках обмежувального припису за перелік заходів, які вживаються при терміновому заборонному приписі.

Видача обмежувального припису здійснюється судом у порядку окремого провадження за зверненням постраждалої особи або її представника, батьків чи родичів дитини, опікуна, піклувальника, органу опіки та піклування. Заява про видачу обмежувального припису може бути подана за місцем проживання (перебування) особи, або ж за місцезнаходженням закладу, що належить до загальних чи спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб. За подання такої заяви судовий збір не справляється.

Суд розглядає справу про видачу обмежувального припису не пізніше 72 годин після надходження заяви про видачу обмежувального припису до суду. Обмежувальний припис видається строком до 6 місяців і може бути продовжений судом за заявою особи на строк до 6 місяців. Порядок розгляду справ щодо видачі обмежувального припису врегульовано у Главі 13 Розділу IV Цивільного процесуального кодексу України.

Обмежувальні заходи можуть бути застосовані не тільки в рамках окремого провадження на умовах, визначених цивільним процесуальним законодавством, а й в рамках кримінального провадження. Застосування обмежувальних заходів передбачається Кримінальним кодексом України та Кримінальним процесуальним кодексом України. Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» доповнено загальну частину Кримінального кодексу новим розділом, який має назву «Обмежувальні заходи». До ст. 194 Кримінального процесуального кодексу України також було внесено зміни, які регулюють порядок застосування обмежувальних заходів в рамках кримінального провадження щодо особи, яка вчинила домашнє насильство або насильство за ознакою статті.

Гендерно зумовлене насильство

Проектом закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству» у першій редакції передбачалось використання терміну «гендерно зумовлене насильство». Використання даного терміну відповідало термінологічному апарату, що застосовано у Стамбульській конвенції. Найбільш принципові норми щодо запобігання та протидії гендерно зумовленому насильству у випадку прийняття законопроекту у такій редакції мали бути б включені до Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

В свою чергу, народними депутатами не було підтримано включення до законодавства поняття «гендерно зумовлене насильство». Замість нього у доповненому Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків» використовується поняття насильство за ознакою статі, яке визначається як діяння, спрямовані проти осіб через їхню стать, або поширені в суспільстві звичаї чи традиції (стереотипні уявлення про соціальні функції (становище, обов'язки тощо) жінок і чоловіків), або діяння, що стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно, які завдають фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань, включаючи погрози таких дій, у публічному або приватному житті.

Норми щодо запобігання та протидії насильству за ознакою статі було включено до Розділу V–1 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків». В цілому заходи щодо запобігання та протидії насильству за ознакою статі ідентичні тим заходам, які можуть бути застосовані для протидії домашньому насильству відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

Проте варто наголосити, що такий захід, як терміновий заборонний припис стосовно кривдника який вчинив насильство за ознакою статі не передбачений Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків».

Відповідальність за вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі

Оновленим законодавством за вчинення домашнього насильства або насильства за ознакою статі передбачається застосування до кривдника цивільно-правової, адміністративної та кримінальної відповідальності.

Притягнення кривдника до цивільно-правової відповідальності здійснюється відповідно до положень Цивільного кодексу України. На кривдника покладається обов'язок відшкодувати матеріальні збитки та моральну шкоду, яка була завдана у зв'язку із домашнім насильством або насильством за ознакою статі.

При цьому, нормами статті 30 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та статті 23 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» передбачена важлива гарантія відшкодування моральної шкоди. Особі, яка має право на відшкодування матеріальних збитків і моральної шкоди, завданих внаслідок домашнього насильства, моральна шкода

відшкодовується незалежно від матеріальних збитків, які підлягають відшкодуванню, та не пов'язана з їх розміром.

Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» було доповнено Кодекс України про адміністративні правопорушення статтею 173-2, якою передбачена відповідальність за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування. За вчинення таких дій кривдник притягається до відповідальності у вигляді штрафу від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадських робіт на строк від тридцяти до сорока годин. Найбільш суворішим адміністративним стягненням за вказане правопорушення є або адміністративний арешт на строк до семи діб.

Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» були внесені зміни до Кримінального кодексу щодо визначення відповідальності за домашнє насильство (ст. 126-1 КК України) та невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників (ст. 390-1 КК України). Крім того було посилено відповідальність за окремі види злочинів проти статевої свободи. Проте зазначені зміни до кримінального законодавства наберуть чинності лише 11 січня 2019 року.

This publication has been produced with the assistance of the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). The contents of this publication are the sole responsibility of TENTH OF APRIL and can in no way be taken to reflect the views of UNHCR